

Az Akadémia pincéi

A Magyar Tudományos Akadémia palotájának öt méter mélyek a pincéi, körbe futnak az egész épület alatt. Mi mindről tudnak regélni ezek a falak, folyosók! Kezdvé az 1890-es évekbéli tudományos kísérletektől, amiket báró Eötvös Loránd, a későbbi akadémiai elnök és kultuszminiszter indított el világhíres torziós ingáival. A kriptacsöndű pincében, késő éjjelenként, midőn a Duna-parti szekerek se jártak, mélyen a földbe épített szeizmikus ingáival figyelte a Föld szívének dobbanását, s jött rá a földrengést is messziről megérező ingája titkára. Ezt az ingát világszerte most is az ő nevérol ismerik és használják geológusok, olajkutatók.

A századfordulón a pincék Duna-parti részét bérbé adták egy Glantz nevű bornyakereskedő cégnek, amely két óriási betonhordót épített a Dunára merőleges pincerészben. A kétszázezer litert befogadó hordókat üveggel bélelték ki és csővezetékekkel látták el, hogy a szekéren vagy hajón érkező boroshordók tartalmát gumicsöveken belefolyassák. A cég irodájának ajtaja ma is megvan a palota Duna-parti részének közepén, de az úttest alatti csővezetéseket befalazták. A borászok bérlete az 1920-as évek elején lejárt, s nem újították föl. Az Akadémia elnöksége nem tudott mihez kezdeni a borszagú óriáshordókkal, de szerencsére nem bontatták le (nem is lett volna rá pénzük). Így ezek is jó szolgálatot tehettek a II. világháború vége felé reánk zúdult bombázások idején. Így a pince némely titkairól már mint egykori akadémiai elnökségi titkár (sok más titkok tudója...), immár magam is szólhatok.

Az 1943-tól sűrűsödő bombázások miatt sürgősen megépítettük a százszemélyes óvóhelyet a főlépcsőház alatti kettős pincerészben, priccsekkal, mosdókkal, székekkel, asztalokkal. Volt is néhányszor szaladás! Nem számított, ki volt akadémikus, ki csak altiszt vagy felolvasó-ülési vendég. Háromszor a főherceg-elnök: József tábornagy is odakényszerült a népség közé...

Ekkoriban jutott eszébe Voinovich Géza főtítkárnak, a háromkötetes Arany-életrajz kitűnő írójának, hogy a parlagon levő boroshordókból tárgyi óvóhelyet csináltassunk, és így ez a valóban bombabiztos pincerész (fölötte két emelettel, s közvetlenül fölötte méteres bolthajtással) igen nagy értékek megmentője lett. Csakhogy előbb ki kellett vágatnunk akkora rést, hogy azokon át egy ember bebújhasson az üveggel bélelt betonhordókba. Pár nap alatt léglapáccsal sikerült is, és mind a négy hivatali altiszt, sőt a Könyvtár néhány tisztviselője is, sietve becsúszta az udvari ablakok alá szerelt deszka csúszdákon (kosárláncon át) a könyvtári raktárakból kiválogatott legféltettebb kincseket, a Kézirattár pótolhatatlan darabjait: Csokonai, Vörösmarty kézíratait, 120 kódexet és az ún. Hungaricákat s az 1831 óta folyó külföldi könyvcseré ezernyi ritkaságát. Ezt azért említem meg külön is, mert közöttük több ezer olyan ritka folyóirat-sorozat is megmenekült, melyekből alig van a háború alatt lebombázott német, francia, angol akadémiai könyvtárakban is. Az egész elrejtett anyag közel negyedmillió kötetre ment!

Volt a két hatalmas hordó mellett egy kisebb fülke is. Erre vasajtót szereltettünk és ide a Széchenyi emlékszobák bútorából, öltözeteiből (kardok, ruhák stb.) tettünk be néhányat, valamint az 1944 őszén a rákoskeresztúri Vigyázó múzeumból hirtelenében összekapkodott gobelineket s egy Mányoki-féle olajfestményt a két kis Podmaniczky gyerekről (Vigyázók őseiről). Mindezt sikerült is megőriznünk a háborús károktól, kivéve Vigyázó Ferenc gyémántokkal kirakott, aranyláncos díszkardját. Súlyosabb veszteség, hogy összetörtek Babits Mihály emléktárgyai, hanglemezei és fotólemezei; 1944 novemberében ugyanis a költő özvegye, Voinovich engedélyével, ide küldte megőrzésre egy nagy ládáját.

Igen ám, de időközben a föld felett is sok minden történt. 1944 karácsony estéjén

akkora bombázást kaptunk az angolszász repülőktől, hogy az akadémiai palotával egybeépített bérház lakóival (mintegy nyolcvan) a nagy óvóhelyre futottunk, és közel két hónapra be is rendezkedtünk. Az egyik légi akna a díszterem fölötti üvegteret érte. Mintha földrengés szakadt volna reánk. Ezen a szőnyegbombás éjjelen égett ki a rendőrség szomszédos, Zrínyi utcai palotarésze, majd pár nap múlva újabb légbombáktól pusztult el a közeliünkben volt háztömb az Akadémia és Tükör utca közt, rengeteg halottal. Ekkor újabb félelem vágott belénk, földalatti lakókba: mi lesz, ha az égő házról a pernye átszap Akadémiánk belső frontjára? Így napokon át vödörláncot alkotva hordtuk fel a vizet, és locsoltuk az akkori Növénytar könyvtárának ablakait. Egyedüli tisztviselőként én maradtam itt; családommal, a négy hivataloséggel és kapusunkkal szakadatlanul oltottunk...

Az Akadémia utcai oldalon volt három nagy gyűjteményünk, melyeknek a kézíratait még jókor sikerült ugyan a betonhordókba vitetnünk, de a sokezer kötetes Vigyázó könyvtárat s a mellette volt Vörösmarty- és Goethe-szobákat, képeikkel s bútorokkal éppúgy féltelnünk kellett, mint egyéb kincseinket. Sajnos, pár hét alatt ezekbe is bevágott néhány gránátzilánk. Az I. emeleten levő háromszobás Széchenyi-múzeumunk két termét a tér felől becsúszott légiakna szétrobbantotta, kiégette, sőt az egyik szoba az alatta levő Vigyázó könyvtárra szakadt, eltemetve a sok drága könyvet, amelyeket csak a felszabadulás utáni romeltakarítás után bírtunk kitisztítani és újabb helyükre elrendezni.

Többször említettem a Vigyázókat, nos pár szóval róluk is illik megemlékeznünk. A nagy öröklagyó (aki 23 ezer holdat, 3 kastélyt stb. hagyott az Akadémiára) tulajdonképp az első világháború alatt vagyontalanná lett Akadémia újraalapítója volt. Szobrát a díszteremben fel is állítottuk, de ott gránátlövés, érte, így fejetlenül ma az egyik pincében rejtekezik, Ferenc József

Az óriás „hordó”

és Erzsébet királyné szintén sérült (Zala György mestertől való) hatalmas szobrai mellett.

A nagy óvóhelyen értük meg a Lánchíd felrobbantását: 1945. jan. 17-ről 18. hajnalára virradólag, midőn félórán át földrengéshez hasonló morajlás és sorozatos robbanás hangja zavart föl bennünket. Amint a Duna-parti ablakokhoz lopakodtunk néhányan, sírva láttuk Széchenyi remekének elpusztítását... Másnap aztán a Vigyázó utca felől bejöttek a szovjet előőrsek, akiket mi, Jeszenszky barátunk szlovák tudásával s persze fehér lepedővel vártunk. Óvóhelyeinket „germanszvik” után kutatva bejárták, fönt az üléstermeket megszállták nehéz-puskás szakaszaik, a palota Duna-parti sarkára pedig gépágyúkat állítottak, hogy a Budán rekedt nyilas és német csapatokra tüzeljenek.

A Várhegyről küldött lövedékek tönkretették üléstermeink berendezését (az akadémikusok portréit sikerült még 1944 nyarán a pince falai mellé levitetnünk). Gyűjtőgránátokat is kapott a palota dunai frontja, ezektől égett ki az I. emeleti nagy felolvasóterem és a szomszédos, ún. Képes Terem, elnökségi ülésterem is. Az ülés-

terem melletti ún. Patkós Terem (Bartók és Kodály munkahelye) szintén elpusztult, patkó alakú nagy asztalával és egyéb bútortárával együtt, melyek közt hét éven át kottázták a 60 éve készült Vikár-féle fonográf-hengerek parasztdalait. Szerencsére a viaszhengereket is sikerült jókor levinnünk a betonhordókba. A patkós szoba melletti két muzeális gyűjtemény: a Kisfaludy- és a Mikszáth-szoba kincsei is megmenekültek a hordókban, csupán a bútortárat ment tönkre, az egyik szekrényben maradt legrégebbi jegyzőkönyvek s néhány korai Kisfaludy-társasági tag editio princeps-kötetei. A Duna-parti II. emeleti terem is végig kiégték, a régi növénytári tárlókkal együtt.

Az épületet ért több mint száz találat sok helyütt méternyi magasságú romhalmazzal hagyott. Jó másfél évig ezeknek elhordása, a romeltakarítás volt legfőbb gondunk. A hivatalsegédekkel közösen ellenőriztük az alkalmi napszámosok munkáját, nehogy a törmelékkel együtt értékeket is elhordjanak, avagy „emlékbe” megtart-

sanak maguknak, kiváltképpen a leszakadt földmű Vigyázó könyvtár díszes kötésű könyveiből... Meg kell jegyezni, hogy e tizenhétezer kötetes gyűjtemény legnagyobb értékeit: félezer ösnyomtatványát és 55 középkori kódexét még idejében levítették gondos könyvtáros kollégáink, Simonyi Dezső kiválogatása után, ama vasbeton hordókba!

Midőn 1946 tavaszán elnökké választották a folklórtudós Kodály Zoltánt, s melléje alelnökké a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albertet, mindjárt megindult a helyreállítási munka, legelőször a tető nélküli díszterem fölötti részeken, majd az üléstermekben. A hatalmas földbirtokait és kastélyait elvesztett Akadémia csak az állam, a kormány bőkezű segítségével folytathatta, az épület helyreállításán kívül, megszükkült körű tudományos működését, néhány folyóirat s félig már kiszedett könyv kiadásával. A személyzetet állami státusba vették át. Az új elnök, Kodály mindenre kiterjedő figyelmére íme egy kis adalék: midőn 1946 nyarán vele és Voinovich Géza főtitkárral együtt végigjártuk az épületet, egyszer csak felém fordult Kodály és valami nagy csomagolópapírt kért, hogy a Duna-parti terem leszakadt mennyezetdarabjait összegyűjtsük. Maga is serényen válogatta ki a padlók törmelékeiből a szebb darabokat: stukkódísz gipszeket, festményeket, hogy aztán szülővárosa, Kecskemét híres iparművészeivel helyreállíttassa a termeket. Ez a kőművesmunkák s falfestések után sikerült is. A heti felolvasó nagyteremben megtarthattuk a 48-as centenáriumi ünnepséget 1948 nyarán. Kodály erélyesen kérte a kormány további segítségét, hogy a demokratikus átszervezés idejére mentsék meg az egész palotát. Jártunk is sokszor anyagkiutalásért Vas Zoltán kormánybiztosnál.

A Roosevelttér dunai sarkán állt régi központi-fűtési kazánok elavultak, ezért sürgősen újakat kellett rendelnünk, és persze a nagyobb méretekhez való alkalmas helyiségeket is. Ez a hatalmas vasbeton hordók közelében sikerült is, az ócska bútortörmelékkel zsúfoltt fülkék egybenytásával. Itt ért aztán engem 1949 őszén életemnek egyik legnagyobb meglepetése, mintegy a gondnoki működésem jutalmául.

Egyik reggel fölrohant irodámba Horváth János, derék öreg kapusunk azzal a hírrel, hogy valami régi papírokat hordának ki szemétre a napszámosok, a hátsó pincéből. Azonnal lementem, s a padlóköveken szétszórta papírcsomók tetején ismerős kézírásokra tapostam, Arany és kortársai alkotásaira. Az egyik épen maradt udvari helyiségbe, az épp Aranyék által ültetett gesztenyefa melletti altiszti, ún. Kuti-lakásba hozattam föl a részben már összepenésedett kézirat-tömeget, és négy nagy ládába öntöttem. Sok évig tartott ezek szétválasztása, kéziratári szakokba osztása.

Az irodalmi értékűek tetejére volt öntve a pincébéli romkamrában a legrégebbi akadémiai számadások, könyvelések anya-

ga, ezek közt is többszáz utalványon, nyomdászamlán a régi elnökök, főtítkárok aláírása, hogy „csak” Széchenyi, Teleki József, Eötvös József elnökök írásait említsem. Hogyan kerültek ide irodalmi kéziratok, folklór-gyűjtemények és Arany titoknoki fogalmazványai?

Arany 1877 nyarán köszönt le (betegkedése miatt) akadémiai főtítkári („titoknoki”) állásáról, de élete végéig meghagyták a főtítkárság termei melletti családi lakásában. Ennek negyedik szobája, Arany és fia hálószobája, a palota belső sarkában volt, a mai Kézirattár IV. szobája, a nagy cserépkályhával, melyet kegyeletből meg is hagytak eredeti formájában. Arany özvegyének halála után, 1885-ben Arany László és neje kiköltözvén, régi szobájában hagyta „gondos őrzésre” apja hivatali fogalmazványainak kötegeit és azokat a népköltési gyűjtéseket, melyekből ő és Gyulai Pál húszévi szerkesztői munkásságuk alatt a *Kisfaludy Társaság Magyar Népköltési Gyűjteményét* adták ki több kötetben. A volt Arany-lakás átalakítása idején Rainprecht gondnok mindezt levitette az említett pincerészbe, és utódai is otffeledték. Az altisztek pedig egyre több bútortörmelékkel horodtak rájuk, míg a szerencsés véletlen a kezünkre adta ezeket a becses kéziratokat. Néhány fiatal könyvtári gyakornokkal együtt szétválogattuk az Aranyfogalmazványoktól a folklór-anyagot. A már jórészt olvashatatlanná vált, penészes (a pincében legalul hevert) iratcsomók ki-selejtezése után összeszámoltuk e népköltési kéziratokat. Hatalmas mennyiség volt ez a Kisfaludy-társasági hagyaték: tízezer-nél több lapot tudtunk összeszedni, gondosan kiválogatva a székelyföldieket, melyeket Kriza János özvegye küldött Gyulai-éknak, mintegy a *Vadrózsák II. köteteként*. Ebből ki is adtak a Népköltési Gyűjtemény 3. kötetében 29 balladát, 35 régi székely népdalt s néhány mesét. De aztán Kriza özvegye is elhalván, az egészet félretették, maga Arany László sem törődött több velük.

Kriza anyagának megmentett ezernyolcszáz lapnyi kincsből éveken át tartó munkámmal két kötetre valót bírtam kiválogatni, mert hagyatékában egybekeveredtek a *Vadrózsák* 1862. évi kiadásának forrásai a későbbi gyűjtéseivel. A részben már *penésztől pusztuló*, elrongyolódott kéziratok hosszas szárítás, fertőtlenítés után váltak csak olvashatóvá. A *Magvető Könyvkiadó* 1955-ben adta ki „Székely Népköltési Gyűjtemény” címmel. A dalok kötetét az én magyarázó jegyzetimmal, a mesékét a kitűnő mesetudós, Kovács Ágnes jegyzeteivel. Így sikerült közölnünk 7 ismeretlen balladát, 66 népdalt, igen bőséges közmondási, népszokás és tánczó gyűjteményt és 28 népmesét, mint újdonságokat; ámde közéjük válogattuk a *Vadrózsák* legszebb darabjait is, hogy a már nem kapható legelső Kriza-gyűjtésből is adjunk kóstolót.

„Nunc venio ad fortissimum!” Az Arany-kéziratok s egyéb akadémiai papírok feltárása, rendezése s részbeni kiadása végtelenül sok örömmel járt. Midőn kérésemre akadémiaink főtítkára, Alexits György professzor engem a Könyvtár kézirattárába osztott be, első dolgom volt a volt Kuti-

Pincerészlet (Siklós Péter felvételei)

lakás kincseit fölhozatni az egykori főtítkárság termeiből átalakított Kézirattár ún. páncélszobájába, mely akkor még be sem volt rendezve, s így csak a padlójára öntött, de már éveken át szárított, fertőtlenített papírcsomagokat kellett széjjel válogatnom, rendeznem. Akadt köztük egy szétmállott spárgájú jókora csomag is, „Toldy F. úr hagyatéka” jelzettel és ebben egy pár eredeti tudósi levél, még Vörösmartytól is; utóbbiakat hamarosan ki is adta az Akadémia I. osztálya. De a legnagyobb értékűek *Arany János 1865—78. évi fogalmazványai* voltak. Ezeket kellett „tervmunkában” rendeznem, iktatnom, hogy majdan kiadhatók legyenek. A kritikai kiadás 13. és 14. kötetében adtam közre 1964—66-ban a nagy költő közel négy és félezer lapnyi kéziratömegéből, a még Kisfaludy társasági igazgatói korából is megmaradtakat, illetve a 14. kötetben azokat az akadémiai titoknoki jelentéseit s ezernyi levélfogalmazványát, melyekről csak annyit tudtak életrajzírói, amennyit a kinyomtatott Évkönyvek vagy Akadémiai Értesítő füzetek közöltek, ti. az évenkénti nagygyűlésekre írott főtítkári beszámolóit, avagy néha egy-egy rövid bíráló

szövegét. Ezért *hiányzanak* tehát az eddigi Arany-életrajzokból azok a roppant mennyiségű fogalmazványok, melyekkel a költő közel tizennégy éven át küzködött. Ezeknek a saját kezű vázlatainak alapján tisztázták le az írnokok Arany válaszait a temérek címzetthez, köztük néhány német, angol, francia kultaghoz is. Szerencséje tudománytörténetünknek, hogy ekkoriban még nem volt írógép, amelybe ő egyszerűen lediktálta volna ezeket, s másik szerencsénkre: becses fogalmazványai mégiscsak megmaradtak a nyírkos pincében.

Kollegáim éveken át „pincemesternek” tituláltak. Ezeken kívül másik két „leletben” is részem volt. 1946-ban a Pénzügyminisztérium József téri szénpincéjéből hoztuk át a *Mikszáth-émlékeket*, könyveket s levelezést az Akadémiai Könyvtár raktáraiba; s nemrégiben *Szabó Dezső* egykori ügyvédje özvegyének jóvoltából az író (részben szintén pincebeli penésztől pusztult) kiadatlan kézirateit, az ún. Ludas Máttyás füzetek vázlatait hoztuk be a Kézirattárba.